

Исаев К.

**ААЛАМДАШУУ ШАРТЫНДА КЫРГЫЗСТАНДА ЖЕРГИЛИКТҮҮ
БАШКАРУУНУН СТРАТЕГИЯСЫ ЖӨНҮНДӨ**

Исаев К.

**О СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ
В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ**

K. Isaev

**ON THE STRATEGY OF LOCAL GOVERNMENTS IN KYRGYZSTAN SUBJECT
OF GLOBALIZATION**

УДК: 78.02/02. II

Макалада ааламдашуу шартында Кыргызстанда жергиликтүү башкаруунун стратегиясы каралды.

The article examines the strategy of local government in Kyrgyzstan condition of globalization.

Аталган теманын зарылчылыгы кыргыз коомун толук демократиялаштыруу, иштиктүү жарандык уюмдардын калыптандыруу, жеткиликтүү социалдаштыруу өзүнчө элдигин жана коомдук башталышта болгон жергиликтүү башкаруунун социалдык институтусуз мүмкүн эмес. Чын-чынына келгенде жергиликтүү башкаруунун социалдык институту бийликтин жер-жерлерде иреттелиши гана эмес, экономикалык, социалдык, саясий жана маданий мамилелердин кеңири чөйрөсүнүн бүтүндүгү бекемделишин камсыздоо менен, ар бир адамдын жашаган жеринде күндөлүк мүдөө I - талаптардын жана кызыкчылыктарын коргойт жана канааттандырат.

1993-жылдан кийин 9 жолу толукталып, жаңыланып кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституцияларынын баарында «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу» институтунун **саясий орду** атайын бөлүмдө чечмеленген. Айыл, кыштак, шаар, район калкынын **жергиликтүү маанидеги маселелерди өз кызыкчылыктарында жана өз жоопкерчилиги менен өз алдынча чечүүсүнүн»** (1.1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы, Бишкек - 2010, Сегизинчи бөлүм) кепилдик берген укугу жана чыныгы мүмкүнчүлүгү 2012-жылы 27-июнда жалпы элдик Референдум аркылуу кабыл алынган, Конституцияга да киргизилген. Бирок, буларды чечүүнүн стратегиясы да жол-жобосу да ушул көзгө чейин белгисиз бойдон калууда.

Кыргызстан башка постсоветтик мамлекеттердей эле, азаттыкка аттанганы 21 жылдан ашса да, **жергиликтүү башкарууну аймактык, улуттук, салттык, тарыхый, социалдык өзгөчөлүктөргө** ылайыктуу жүргүзүү маселеси бышып жетилсе да эмдигиче чечиле элек. Ал турмак жаңы Конституцияда (июнь, 2010) «жергиликтүү өз алдынча башкарууну тийиштүү аймактык бирдиктердин калкы» шайлайт деген стратегиялык жактан демократиянын жана жарандардын демилгечисинин өнүгүшү эң келечектүү жобо да алынып ташталган. Демек, Кыргыз Республикасынын негизги Мыйзамынын «Шайлоо эркин болуп саналат... жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өкүлчүлүктүү органдарынын депутаттарын шайлоо жашыруун жалпы добуш берүү менен тек

жана тикелей шайлоо укугунун негизинде өткөрөлөт» деген жободо жергиликтүү башкаруучу мекемелердин жетекчилерин жалпы шайлоочулар шайлай турган эреже камтылбаган.

Аймактык-административдик кайра түзүү, бийликти борборсуздаштыруу, аймакты социалдык-экономикалык жыйнактуу өнүгүү маселелеринин ачык-айрым долбоорлонгон стратегиясы эмдигиче белгисиз. Натыйжада, жергиликтүү башкаруу жөнүндө жайнаган токтомдор кабыл алынып, сөздөр болгону менен анын ачык-айрым стратегиясы илимий жактан тактала элек.

Бул маселелердин XX кылымдын экинчи жарымынан Батыштан башталган «**ааламдашуу**» жана «**ааламдаштыруу**» бүт жер жүзүндө **табыгый - тарыхый жүрүш** жана Америка I - Батыш Европа мамлекеттеринин **саясаты** катары дүйнөгө кеңири тарап жатканда жергиликтүү аймактарда социалдык карама-каршылыктардын терендеши толук мыйзамдуу. Албетте **ааламдашуу-техниканын, технологиянын, илимдин** жана байланыш каражаттарынын жаңы ылдамдыкта өнүгүп, жер жүзүнө тегиз тарап, Адамдын жашоо-тиричилигине ар кандай деңгээлде таасир этип жатышы толук объективдүү процесс. Андан качпай, тескерисинче **ааламдашуунун талабына** жана аймактык-улуттук өзгөчөлүктөрдү эсептөө менен ылайык жалпы калктын интеллектуалдык деңгээлин көтөрүп, адистердин **жаны муундарын даярдап**, ааламдашуунун илимий жана интеллектуалдык жетишкендиктерин **калк жашаган жергиликтүү бүтүндүктөрүн** экономикалык, социалдык, рухий жактан гүлдөшү үчүн максималдуу пайдалануу азыркы замандын айныгыс талабы. (Күсеин Исаев. Коом жана ыцкылап, (181-193 б.б.)

Ал эми «**ааламдаштыруу**» саясаты боюнча кеп кылсак, анын биздин аймакта **биринчиден** а) Кыргызстандын кен-байлыктары (алтын, күмүш, платина, вольфрад, темир ж.б.) ар кандай амал-айла менен өзүнө алуу. Буга «Кум-Тер» алтын кенин ар кандай алдоо менен өзүлөрү үчүн эң пайдалуу келишимге кол койдуруп, алтындын 70% көбүрөөк пайызын алып жатканы ачык кубе; б) Кыргызстандын акыл-эсин б.а. билимдуу-кесипкей арзан жумушчу күчүн пайдалануу; в) бош, арзан базарларда өтөбөгөн буюмдарын сатуу. **Экинчиден ааламдашуу саясаты** - ушул аймакты вестерлештируу, (батышташтыруу), америкалаштыруу жана евроцентризм методологиялык, методикалык ыкмаларынын түшүнүктөрү менен

баалап, аймактын өнүгүшүн башка нукка буруу. **Ошондуктан**, Кыргызстандын жана анын ар бир аймагын жыйнактуу өнүктүрүүнүн жана башкаруунун стратегиялык так аныкталган концепциясы керек. (Кусеин Исаев, Коом жана ыңкылап, 6- 7, б.б.)

Дүйнөлүк **социологиялык илимде ХХ кылымдын акыркы чейрегинен** баштап **«социеталдык», «социеталдык топ», «антропосоциеталдык өзгөрүүлөр»** деген жаңы парадигмалык түшүнүктөр «социалдык татаал тутум» катары кабылданып, алардын теориялык, тажрыйбалык, чен-өлчөмдүк маселелери илимий жыйындарда, жарыялоолордо ыкластуулук менен кеңири талкууланып, ар турдуу коомдордун, социалдык тутумдардын курамдарындагы орду, мааниси, интегралдоо мүмкүнчүлүктөрү, тажрыйбалык баалуулуктары такталып, илимий изилдөөлөрдө, жаңы үлгүлөрүн өндүрүүдө, ааламдашуу шартындагы социалдык функционалдык өзгөрүүлөрдү тактоодо кеңири колдонууда. (Т. Парсонс Система современных обществ, с 25-32; 117-152; Н.П.Лапин. Общая социология, с. 39-52;375-427)

Жергиликтүү социалдык түзүмдөрдү- **айыл, район, шаар** ж.б. деңгээлдеги калк жайланышкан **антропосоциеталдык бүтүндүктөр** жергиликтүү башкаруунун өзөгүн түзгөн аймакты башкаруунун, өнүктүрүүнүн саясий, социалдык, экономикалык жана жайгаштыруу маселелерин жаңы тарыхый шартка ылайык бири-бири менен тыгыз байланышта **жыйнактуу** чечуу-стратегиялык максатка жооп берет.

Акыйкаттык үчүн белгилей турган жагдай, «антропосоциалдык» интегралдык тутум катары коомдогу төрт түшүнүктү камтыйт: өлчөмдү, баалуулукту, жамаатчылыкты, ордун (Т. Парсонс. Система современных обществ, с. 23-27). Буларды жалпылап, тактап айтканда: коом - чындык, турмушта жашайт, анткени «социалдык аракет, жарандардын өз ара аракеттениши жана социалдык жалпылык» кандай гана коом болбосун анын маңызын түзөт. Ошондуктан орустун даанышман социологу П. Сорокиндин бириктирген тезиси: «Инсан, коом жана маданият - учтиликтин ажырагыстыгын» - белгилеген. (П.Сорокин. Родовая структура социокультурных явлений & б.с. 218-220). Социологиянын теориялык эмгектеринде (Америкада, Европада, Россияда)

Антропосоциеталдык жыйынтыктоочу түшүнүктөр «Инсандын» ордун, маанисин чечмөлөөдөн башталат. Албетте, инсанга (адамга) мындай мамиле толук мыйзамдуу. Бирок, кыргыз социалдык илимдеринде жалпы жана социологияда өзгөчө бул маселе өзүнүн татыктуу тарыхый ордун эмдигиче ээлей электиги бизди өкүндүрөт. Адам (Инсан) маселеси тамыры терең, көп жактуу, татаал, эс-акыл, аң-сезимдин калыптанышына, өнүгүшү, социалдык орду менен тыгыз байланыштуу маселе. Өзгөчө белгилей кетүүчү жагдай жалпы адам маселелери жана «адамезу», «адам-коом», «адам-жаратылыш» тутамындагы аксиологиялык ченемдери, анын түпкү маңызы Чыгыш акылмандарынын рухий дүйнөсүндө кеңири чечмеленгендиги маалым. Кыргыздын рух дүйнөсүндө, философиясында, Адамды мүнөздөгөн 177 макал-лакаптар белгилүү. (кара: Улуттун уюткусу-билгилер. Бишкек, 2012. 56-60 бет). Демек, айылдык антропосоциеталдык бүтүндүк катары жана аны башкаруунун маселелери «адамдын ордун» иликтөөдөн башталганы эң туура деп эсептейбиз.

Өзгөчө белгилей турган дагы бир маселе: айылды антропосоциеталдык бүтүндүк катары кароодо-жердин, табигаттын (экологиянын) орду, мааниси жөнүндөгү маселе эң орчунду. Демек, айылдарды «антропосоциеталдык бүтүндүк» катары табылганда, милдеттүү түрдө алар жайланышкан жер менен жана аларды курчаган табигат, экология чогу, бирдиктүү изилдениши толук мыйзамдуу. Анткени, аймактарда жашаган калктын социалдык жашоо-тиричилиги түздөн-түз жердин асылдуулугу жана табигаттын тазалыгы менен тыгыз байланышкан. Ошондуктан антропосоциеталдык биримдиктерде аймактар жайланышкан жер, аларды курчаган экология адамдан (инсан) жана маданиятты ажыратпастан изилдөө керек. Мындай ыкма коом алдындагы экономикалык, социалдык, рухий өнүгүүлөрдүн кеңейтуу маселелерин жыйнактык ыкма менен талдап, туура жана зарыл илимий тыянактарды алууга болот.

Демек, антропосоциеталдык бүтүндүк айылдын шартында, биздин пикирибизче төрт элементтен түзүлөт: **Адам, жер, маданият, табигат** (экология). Алар бири-биринен чыкпайт жана бири-бирин жойбойт, ошондуктан алар **ашташкан**. Ошол эле мезгилде алар ажырагыс байланышта, бири-бирин толуктайт. Антропосоциеталдык бүтүндүктү түзгөн ар бир элемента өзүнчө **башкарууга муктаж**, ошол эле учурда **бутундукту** ажырагыс биримдик катары инсандын, жердин маданиятын жана табийгатын маселелерин чогуу башкарууну камсыздоо стратегиялык жактан өтө маңыздуу жана ал антропосоциеталдык өнүгүүнү камсыздайт. (Салморбекова. Р.Б Кыргыз коомундагы антропосоциеталдык өзгөрүүлөр. 6.7-50).

Калыстык үчүн белгилей кетүүчү жагдай, азаттыктын жылдарында (1990-2012-ж.ж.) Кыргызстанда «Жергиликтүү өз алдынча башкаруу боюнча» жетишерлик санда эле мыйзамдар, чечимдер кабыл алынган. Бирок аларды **аткаруу боюнча** иштиктүү чаралар көрүлбөгөндүктөн, сөздөрдүн, пикирлердин, сунуштардын көптүгүнө карабастан, жергиликтүү башкаруунун пайдалуу **коэффициенти өтө темен** экендиги эч кимге сыр деле эмес. Алиге чейин жергиликтүү башкаруу тоталитардык, зордукчул коомдук тутумдардын саркындыларынан тазалана элек. Жергиликтүү аймактарга тиешелүү элитаны калыптандыруунун ойлонулган, коомчулук жактырган көз-караш да түптөлгөн эмес.

Жергиликтүү башкарууну ааламдаштыруунун шартына, Кыргыз азаттыктагы демократиялык, социалдык республика катары адилеттикти, теңдикти, калктын экономикалык бакубатчылыгы менен жыгалчылыгын жана руханий өнүгүшүн камсыздоонун шарттары катары айылдык аймактар антропосоциеталдык бүтүндүктү ар тараптан жыйнактуу гүлдөшүн камсыздоо зарыл. Ал үчүн:

- Аймактардын ар тараптан өнүгүү мүмкүнчүлүктөрүн күчөтүүгө багытталган **административдик -аймактык реформаны аяктоо зарыл;**

- Кыргызстандын Чыгыштагы эң байыркы **бүтүндүк** катары **өнүгүүнүн өзгөчөлүктөрү** болгондугун жана ХХI-кылымдын талаптарын эске алып **келечек стратегиялык максатын** так аныктоо жана **ага** баруунун жолун тактоо өтө зарыл;

- Райондорду, майда айылдардын аймактарын ирилештирүү, алардын толук кандуу «антросоцие-

талдык бүтүндүк» катары өнүгүшүнө жана өзүн өзү башкаруу денгээлине жетиштирүү керек;

Кыргызстандыктар байыркы азиялык эл катары жергиликтүү башкаруунун тарыхына, элдигине, общинага, рухий байлыгына, менталитетине үрп-адатына негизделген **жергиликтүү башкаруунун** өзүнүн салттык өзгөчө кебин, улгусун да акыл-эстүүлүк менен пайдалануу калктын жигердуулугун, жамаатчылык бирдиктүү кызыкчылыктарын, демократиялык баалуулуктарды кеңири жайылтууга мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтет, калктын акыл-эсин өстүрөт, жергиликтүү өз алдынча өнүгүүгө кызыкчылык, ынтаа кебейет;

Ушуга байланыштуу тарыхый жаңы шартта кыргыздардын коомду уюштуруу, башкаруу, жетекчилерди тарбиялоо, дайындоо тажрыйбаларын акыл-эстүүлүк менен падалануу зарылчылыгы бышып жетилүүдө.

Кыргыздын философиясында өтө кеңири, рух дөөлөттөрүндө, «Манас» эпосунда мицдеген макал-лакаптарында элдик жетекчилерди, баатырларды, лидерлерди калыптандыруунун бай тажрыйбасы, ой толгоосу, акыл-эсеби камтылган. Көчмөндүк жана отурукташкан цивилидуулуктун шартында жашашкан кыргыздардын алтынга сатылбай, байлыкка манчыркабай, сулуулукка алданбай, адамгерчиликти, адеп-ахлактуулукту, ар-намыстуулукту, акыйкаттыкты, адилеттүүлүктү баарын жогору койгондугу XXI кылымдын башталышында да цивилидешкен Европа-Азия элдерин тан калтырууда.

Элибиз кеп кылымдардан кийин өз алдынча көз карандысыз, азаттыкка демократиялуу, социалдашкан мамлекеттүүлүккө, антросоциеталдык бүтүндүккө ээ болуу жана цивилидуу өнүгүүнүн жолуна түштү.

Демек, ирилешкен айылдардын, райондордун депутаттардын эле эмес, бардык жетекчилерин да айыл башчыларын, акимдерди ж.б. аймактык жалпы элдик добуш менен шайлоо да элге болгон ишеништи кучетип, алардын демократиянын маданиятына ылайык калыптанышын кеңейтип, жарандык уюмдарды, коомдорду жигердештирип, жергиликтүү бийликтин мамлекеттик бийлик менен болгон өз ара түшүнүшүп, аракеттенишип, бирге иштөөсүнө өбөлгө болоор эле.

- Ирилешкен айылдардын, райондордун жетекчилеринин (өкмөт башчылары, акимдердин) иштин сапаты, жаны жетишилген денгээли үчүн жеке жоопкерчилигин арттыруу керек. Алардын жетекчилик деңгээлин баалай турган (экономикалык, аймактагы жердин толук пайдаланышы, айдоо жердин көбөйүшү, жана анын асылдуулугун арттыруу, экологиянын тазалыгы, социалдык, маданий, чөйрөлөрдө жеке ишмердуулугунун денгээли, жумушсуздуктун жана айылдан иш издеп четке кеткердердин, ооругандардын, өлгөндөрдүн азайышы, төрөттүн көбөйүшү, тартип бузуучулук, зөлүлүк, ээнбашчылык ж.б.) көрсөткүчтөрдү так белгилеп, ар жыл сайын жыйынтыгын чыгарып «иштеги артыкчылык», «мыкты жетекчи», «келечектүү адис» ж.б. сыяктуу наамдарды ыйгарууну тажрыйбалоо коом күткөн билгилерди калыптандырууга кемек керсеткен болот. Антросоциеталдык бүтүндүктөрдү башкарууда өзгөчө айырмаланган жетекчилер коомчулукка кеңири белгилүү болуу менен коомчулук жана борбордук бий-

лик тарабынан татыктуу белгиленип турушу да алардын кызматтык демилгесине кеңири жол ачат эле.

Белгиленген сунуштар өз алдынча башкаруудагы айылдын, райондун, шаардын антропосоциеталдык бүтүндүк катары ар тараптан өнүгүп, Кыргызстан коомунун келечектеги түрүн, түзүлүшүн, динамикасын, интегалдык өлчөөсүн жана социалдык турпатынын мүнөздөлүшү толук мүмкүн жана булар ар тараптан терең ойлонулуп, ишке аткарылган стратегиялык башкаруунун мөмөсү болмок.

Чынында, бул өтө жооптуу жана татаал. Коюлган талаптардын так аткарылышы менен ар бир атуул кулчулук, маңкурттук, кош кенулдук психологиядан арылып, намыстанып, кайраттанып, адамдык социалдык сапаттарын көкөлөтүп Кыргыз мамлекетинин нагыз гүлдөшү үчүн күрөшүүгө шарт түзүлмөк. Мында өткөн доорлордогу баатырлардын, эрлердин жаркын элестери бизге жардамдашат. Албетте, XXI кылымдын талаптарына бардык жагынан теп келишкен улуттук, аймактык, антропосоциеталдык бүтүндүктөр үчүн башкаруучулары тандоодо тарыхый эс-тутум менен бирге заманбап илимдердин жетишкендиктери жана тарыхый тажрыйбалардын үлгүлөрү да жардамдашарына да шек жок. Ушуларды эске алуу менен бүтүндөй Кыргызстан жана ар бир антропосоциеталдык бүтүндүк үчүн жетекчилерди, билгилерди тарбиялоодо, тандоодо төмөнкү сапаттык чон-өлчөмдөрдү (талаптарды) негиз катары кабылдоо келечектүү болоор эле.

1. Теңиримден буюрган харизмалык касиеттери болгон кут конгон, туубаса даанышман, бүркүт көз, арстан-мүнөз эр жүрөк, күчтүү, сыртка сүрдүү ичке жылуу сүйкүмү бар, сабырдуу эрди ээриткен, катканды жибиткен акылман инсан болсо;

2. Өтө намыскөй, акыйкатчыл, калыс, адептүү, социалдык чечкиндүүлүгү болгон, элим, жерим дегенде жанын аябаган, үзүлгөндү улап, чачылганды жыйнаган, Кыргызстандын ата-бабадан бери келе жаткан жерин кемитпей - кеңейте турган, анын бүтүндүгүн, өзгөчөлүгүн түшүнгөн, билген, бөлүнүүчүлүккө, жердешчиликке каршы бара турган, жаңы замандын мыйзам ченемдүүлүгүн акыл-эс менен туйган; жамаат ичинде ынтымакты, биримдикти, достукту чындоого чын ниети менен күрөшө турган;

3. Билими терең, мыкты кесипкей, улуттун тарыхын, философиясын, Манастын духун, рух дөөлөттү билген жана түшүнгөн мекенчил, заманбап социалдык, экономикалык илимдерден кабарлаш, табыйгы эс-тутуму чыцдалган, жаңы цивилиддердин баарлашуу жана ааламдашуунун шартында улуттук мамлекеттин антропосоциеталдык бүтүндүк катары туруктуу өнүгүү өзгөчөлүктөрүн жана мыйзамдарды мыкты билген.

4. 2005-2010-жылдардагы элдик социалдык ыңкылаптарынын түпкү максаттары Кыргызстан мамлекетин түп-тамырынан бери жаңылоо экендигин, Азиялык азаттыктагы мамлекет катары өнүгүүсүнүн тарыхый жолу жана орду бардыгына ишенген, аларды түшүнүүгө, билүүгө интеллектуалдык акыл-эстин, куч-кубатынын жардамы менен аракеттенип, аларды турмушка ашыруу үчүн бут мүмкүнчүлүктөрдү пайдаланууга чечкиндүү болгон;

5. Дүйнөкөр, тойбос, ууру, ачкөз эмес, эч бир булганбаган, таза, жер сатпаган, чет мамлекеттерге үй салбаган, байлык, акча катпаган, күндөлүк жүрүм-

